

Robert Bierstedt

Florian Znaniecki

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 28, 93-98

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROBERT BIERSTEDT
NEW YORK UNIVERSITY

FLORIAN ZNANIECKI

Florian Znaniecki (1882—1958) urodził się w Świątnikach, w Polsce. Studiował na Uniwersytecie Warszawskim, ale na krótko przed uzyskaniem dyplomu został z Uniwersytetu usunięty za kierowanie demonstracją przeciw rosyjskim władzom Uniwersytetu. Studia kontynuował na uniwersytetach w Genewie, Zurychu, Paryżu i Krakowie; doktorat uzyskał w Krakowie w 1909 roku. Intelktualną karierę zaczął Znaniecki jako poeta, a następnie zainteresował się filozofią; w dziedzinie filozofii wcześniej dał się poznać nie tylko dzięki własnym pracom, ale także dzięki polskiemu przekładowi *Evolution Creatrice* Bergsona. Następnie pod wpływem W. I. Thomasa odszedł od filozofii i został socjologiem. Wydawało mu się, że filozofia stała się dziedziną skazaną na jałowość, podczas gdy socjologia otwierała nowe horoskopy dla przyszłego postępu myśli.

Ze względów politycznych posada na uniwersytecie była dla Znanieckiego niedostępna, dlatego też po doktoracie znalazł zatrudnienie w biurze emigracyjnym. Tutaj Thomas w czasie jednej ze swych podróży do Europy zetknął się ze Znanieckim. Thomas zaczynał właśnie interesować się problemami emigracji do Stanów Zjednoczonych, zwłaszcza emigrantami polskimi. Nakłonił on młodego Znanieckiego, aby udał się na University of Chicago, co nastąpiło w 1914 r.; na University of Chicago Thomas postarał się, by zaangażowano Znanieckiego jako wykładowcę w zakresie polskich instytucji; razem opracowali monumentalne pięciotomowe dzieło pt. *The Polish Peasant in Europe and America*, które ukazało się w latach 1918—1920. W 1919 r. Znaniecki opublikował pierwszą swoją książkę w języku angielskim pt. *Cultural Reality*, studium na temat historycznego relatywizmu.

W początku roku 1920 Znaniecki wrócił do Polski i został profesorem socjologii w Poznaniu, gdzie w 1922 r. utworzył Polski Instytut Socjologiczny. Tutaj wykształcił wielu studentów, których późniejsze prace wzbogaciły rozwój socjologii polskiej; tutaj powstał też jego *Wstęp do socjologii* (1922) i dwutomowa *Socjologia wychowania* (1928—1930).

Jego książka *The Laws of Social Psychology* wyszła po angielsku w 1925 roku.

W początku 1930 r. Znaniecki wykładał w Teachers College, Columbia University. W 1934 r. znowu w Poznaniu; opublikował książkę *The Method of Sociology*, a w 1936 r. obszerne dzieło pt. *Social Actions*. W lecie 1939 r. w Columbia University dał cykl wykładów, które w następnym roku zostały opublikowane w książce pt. *The Social Role of the Man of Knowledge*. Wojna uniemożliwiła mu powrót do Polski; dlatego przyjął nominację na University of Illinois, gdzie spędził ostatni okres swojej uniwersyteckiej kariery (z wyjątkiem jednego roku na Wayne State University już po przejściu na emeryturę). Na University of Illinois powstały jego książki *Cultural Sciences* i *Modern Nationalities*, obydwie opublikowane w 1952 r.

We wszystkich pracach zarówno w polskim, jak angielskim języku towarzyszyła mu i pomagała jego żona Eileen Markley Znaniecka. Urodziła się w Nowym Jorku, ukończyła Smith College, a magisterium z historii zrobiła w Columbia University. Doktorat z prawa uzyskała na University of Chicago. Sama była naukowcem, ale swoją karierę poświęciła dla kariery męża i była mu oddana przez całe ich wspólne życie jako nieodstępny towarzysz.

Na sławie Znanieckiego niekorzystnie zaciążyła jego dwujęzyczność. Połowa jego książek była wydana po polsku i z nielicznymi wyjątkami pozostała niedostępna dla amerykańskich i angielskich czytelników. Jego najważniejszy wkład do socjologii stanowią jednak prace w języku angielskim; nasze uwagi skoncentrują się na pięciu z tych publikacji.

The Polish Peasant in Europe and America. Chociaż po współpracy nad tym dziełem kariery Thomasa i Znanieckiego poszły w różnych kierunkach i chociaż różnili się znacznie pod względem wykształcenia i usposobienia, to można powiedzieć, że owo wspólne przedsięwzięcie właśnie dzięki różnicom, jakie ich dzieliły, stało się niezwykle sukcesem. Wątpliwe jest, czy któryś z nich osobno stworzyłby *The Polish Peasant*, które uważane jest za socjologiczny klasyk. Thomas dał temu dziełu psychologiczną głębię, wielostronną ciekawość i niezwykłą mądrość, Znaniecki — filozoficzne powiązania, historyczną erudycję i skłonność do systematyzacji.

Co najmniej trojaki jest wkład *The Polish Peasant* do socjologii: jeden pod względem metodologicznym i dwojaki pod względem merytorycznym. Metodologiczną innowacją było szerokie użytkowanie dokumentów osobistych, które Thomas i Znaniecki uważali za pierwszorzędny materiał socjologiczny. Pod względem merytorycznym wkład tego dzieła polegał przede wszystkim na powiązaniu postaw (*attitudes*) i wartości (*values*) w koncepcji stosunku, co stwarzało nową dziedzinę socjologicz-

nych dociekań. W parze z tym szła słynna koncepcja czterech dążeń: dążności do oddźwięku, dążności do uznania, dążności do nowych doświadczeń i dążności do bezpieczeństwa. Była to odmiana dawniejszej formuły Thomasa. „Dążności” te miały zastąpić dawniejsze zestawienia „interesów”, jakie występowały u takich pisarzy, jak Ratzenhofer i Small.

The Method of Sociology. Nie byłaby bezpodstawną myśl, że ze wszystkich prac Znanieckiego najbardziej systematyczna jest *The Method of Sociology* (1934). W dojrzałej formie przedstawia ona prawie wszystkie koncepcje (*ideas*) charakterystyczne dla jego socjologicznej teorii. Praca ta powstała w okresie przekształcania socjologii z nauki syntetycznej, nastawionej na szerokie uogólnienia na temat „społeczeństwa” i „cywilizacji”, w naukę analityczną, badającą specyficzne dziedziny danych empirycznych. Dlatego też autor tej pracy uważał za konieczne przedstawić szczegółowo metodologiczne implikacje tego nowego ujęcia. Trzy główne elementy wysunął autor na czoło w tej pracy. Pierwszym jest pogląd, według którego socjologia nie jest nauką społeczną ogólną, lecz specjalną, o własnym specjalnym przedmiocie dociekań, o materiałach osobnego rodzaju, którymi nie zajmuje się żadna inna nauka; jest ona z konieczności ograniczona do małego, ale doniosłego zakresu zjawisk. Po wtóre, w przeciwieństwie do pozytywistycznych koncepcji badań nad społeczeństwem, socjologia zajmuje się „istotnym znaczeniem” (*essential meaningfulness*) społecznej rzeczywistości. Po trzecie, jakkolwiek rygory logiczne tutaj również obowiązują, to jednak socjologia skazana jest na to, że przez długi czas będzie raczej dziedziną jakościowych dociekań niż ilościowych obliczeń.

W pracy *The Method of Sociology* jest szereg innych momentów wywołujących refleksję. Znaniecki na przykład dowodzi, że chociaż praktyczne doświadczenie wiele nas uczy o życiu społecznym, to jednak nie wystarcza do stworzenia wiedzy naukowej. To samo odnosi się do etycznych i politycznych dociekań uprawianych przez wieki; wszystkie pobudzają do myślenia, wiele z nich jest użytecznych, niektóre mogą być nawet „prawdziwe”, nie wiążą się one jednak w systematyczną teorię socjologiczną, o ile nie są ujęte w propozycje prowadzące do uogólnień na temat społecznych czynności i społecznych stosunków. Nauka teoretyczna, jaką jest socjologia, może rozwijać się tylko wtedy, kiedy posługuje się teoretycznymi kryteriami i teoretycznymi normami w gromadzeniu faktów, w selekcji problemów i w określaniu danych. Co do rywalizacji teoretyków i empiryków Znaniecki zajmował stanowisko pośrednie. Jego kryteriom właściwego kierunku badań socjologicznych nie odpowiadał ani nieograniczony racjonalizm, ani bezładny empiryzm.

Znaniecki był bliski neokantowskiego rozróżnienia dwóch rodzajów systemów — naturalnych i kulturalnych — które wyraźnie różnią się

nie tylko pod względem kompozycji i struktury, lecz także co do rodzaju elementów decydujących o ich zwartości. Przyrodnicze systemy są dane obiektywnie i istnieją niezależnie od doświadczenia i aktywności ludzi. Inaczej jest z systemami kulturalnymi, nie tylko znaczenie tych systemów, ale także ich istnienie zależne jest od współistnienia z nimi świadomych istot ludzkich oraz od międzyludzkich stosunków. Znaniecki stworzył nazwę dla tej odrębności. Odrębność tę nazwał „współczynnikiem humanistycznym”, to określenie wyraźnie odróżnia stanowisko Znanieckiego od stanowiska większości współczesnych mu socjologów w Stanach Zjednoczonych. Ma natomiast za sobą większość, gdy twierdzi, że socjologia jest nauką teoretyczną, a nie normatywną.

Socjologia jest dla Znanieckiego rodzajem badań bardzo specjalnym. Ona nie jest nauką przyrodniczą; nie jest ani etyką, ani polityczną filozofią; nie jest również psychologią społeczną (w tej sprawie szczególnie wiele światła rzuca pierwszy rozdział książki *Social Actions*); nie jest to czysto formalna dziedzina, jak sądził Simmel; nie jest to ogólna teoria kultury, a nade wszystko nie jest to filozofia historii. Socjologia jest dla Znanieckiego nauką o systemach społecznych; rozróżnia cztery główne rodzaje systemów społecznych: społeczne czynności, społeczne stosunki, społeczne osoby i społeczne grupy. Z natury tych systemów wynika, że socjologia jest nauką specjalną, która zajmuje się tylko jednym rodzajem kulturalnych systemów — systemami społecznymi, nie zajmuje się takimi na przykład systemami, jak technologiczne, ekonomiczne, religijne.

Wszędzie w tym dziele Znaniecki podkreśla rolę świadomych osobników działających, stąd też jego przeciwnicy skłonni byli widzieć w tym subiektywny punkt widzenia. Według kryteriów Znanieckiego materiałem do badań socjologicznych są ludzie jako przedmiot działania innych ludzi. Jako źródła tych materiałów wymienia Znaniecki osobiste doświadczenia socjologa, obserwacje socjologa, osobiste doświadczenia innych ludzi i obserwacje innych ludzi. Na tych poglądach opierał się Znaniecki, gdy w badaniach socjologicznych korzystał z osobistych dokumentów.

Social Actions. Wiele z tego, co weszło w treść dzieła *Social Actions*, napisał Znaniecki przed opracowaniem *Method of Sociology*; wynika to nie tylko z treści tych dzieł; sam Znaniecki pisał, że nad *Social Actions* pracował piętnaście lat. Książka *Social Actions* jest słabiej uformowana niż *Method of Sociology*; mniej precyzyjna w pojmowaniu socjologii, mniej daje odczucia odrębności systemu. Jej wartość polega na wglądzie w wewnętrzne znaczenie różnych typów czynności oraz na wykazaniu, jak badanie i analiza czynności przyczyniają się do socjologicznej teorii. Czynności są społeczne nie dlatego, że stosują się do norm,

ale dlatego, że w grę wchodzi tu ludzie jako istoty świadome, stanowiące przedmiot świadomego oddziaływania innych ludzi.

Znanięcki kładł nacisk na dynamiczny charakter stosunków społecznych i uważał za bezzasadny występujący u Comte'a podział na statykę społeczną i dynamikę społeczną. Świat społeczny jest światem stawania się, a nie statycznego istnienia i dlatego studia nad strukturą społeczną nie mogą się z tym nie liczyć. Studia nie liczące się z tym są w założeniu błędne, ponieważ nie ma takiej rzeczy, jak statyczna czynność. Dlatego też Znanięcki rzadko używał terminów „wspólnota” lub „społeczeństwo”, ponieważ terminy te pojmował jako pojęcia statyczne, zadające gwałt jego poczucia płynności i zmienności sceny ludzkiego życia. Był on raczej następcą Bergsona niż Kartezjusza.

The Social Role of the Man of Knowledge (1940). W pracy tej, wyróżniającej się pełnym wdziękiem stylem literackim, Znanięcki jeszcze raz podkreśla, że socjologia nie jest jakąś ogólną nauką, ale jedną ze specjalnych nauk o kulturze. Zainteresowanie socjologii wiedzą nie dotyczy społeczno-kulturalnych warunków, w jakich wiedza powstaje, ale społecznych stosunków zachodzących między twórcami wiedzy oraz między nimi a tymi, którzy z wiedzy korzystają. W książce tej posługiwał się autor pojęciami społecznej osobowości i społecznego kręgu. Społeczna osobowość i społeczny krąg są istotnymi składnikami społecznej roli; w tych kategoriach przedstawiał społeczną rolę człowieka uczonego różniąc wśród uczonych: uczonych techników, uczonych mędrców i uczonych „badaczy”; jako badaczy pojmując tych uczonych, którzy tworzą nową wiedzę. To studium o uczonych jest małym arcydziełem w socjologicznej literaturze.

W *Cultural Sciences. Their Origin and Development* (1952) Znanięcki przekroczył granice socjologii w ścisłym znaczeniu — granice, które sam starał się ustalić, i pisał o kulturze znowu jako filozof, zamykając w ten sposób koło, które zaczął kreślić, gdy był młodym uczniem. Przez wiele lat Znanięcki miał w planie napisanie dzieła przedstawiającego historyczną ewolucję socjologii, ale temat ten widział tak nierozzerwalnie związany filozoficznym i naukowym rozwojem wiedzy w ogóle, że nie miał innego wyjścia, jak sięgnąć do początków i rozwoju nauk o kulturze. Zajął się więc takimi problemami, jak natura wiedzy, pojęcie ładu, biologiczne i psychologiczne determinanty kultury, stosunki pomiędzy jednostkami a zbiorowościami, pomiędzy determinizmem a twórczością, ludzkie czynności i zorganizowane normatywnie systemy wartości. Zabierając się do tych normatywnych systemów przeszedł od socjologii do dawniejszego zainteresowania problemem wartości.

W *Cultural Sciences* Znanięcki wystąpił z nowym poglądem na socjologię, twierdząc, że socjologia jest wprawdzie nauką specjalną, to jed-

nak jest podstawową nauką wśród nauk o kulturze, podobnie jak fizyka jest nauką podstawową wśród nauk przyrodniczych. W istocie, znaczenie socjologii w jej roli podstawowej wzrasta w miarę, jak swoje zadania ogranicza do porównawczych badań nad społecznymi systemami. To umożliwia istnienie innych nauk o kulturze, które również zajmują się społecznymi działaniami, bez których nie byłoby sztuki, religii, handlu, filozofii i w ogóle nauki.

Zasadnicze tezy, na które położył nacisk Znaniecki w swoich dziełach, są następujące: 1) socjologia jest nauką społeczną, a nie przyrodniczą, współczynnik humanistyczny odróżnia zjawiska badane przez socjologię od zjawisk badanych przez nauki przyrodnicze; 2) socjologia jest nauką specjalną, a nie ogólną, nie zajmuje się wszystkim, co zachodzi w społeczeństwie, ale ogranicza się do badania świadomych osobników ludzkich w ich wzajemnych stosunkach, wytwarzających systemy społecznego działania; 3) metoda socjologii może być równie obiektywna, precyzyjna i naprawdę głęboka, jak metoda nauk fizycznych, pomimo różnic między tymi naukami. Współczynnik humanistyczny nie jest czymś, nad czym należy ubolewać, że pozbawia obiektywności wiedzę naukową; jest to raczej coś, co trzeba sobie uświadomić i wykorzystać dla rozwijania naukowej socjologii. Współczynnik humanistyczny nie tylko usprawiedliwia korzystanie z osobistego doświadczenia jako materiału do badań socjologicznych, ale również wymaga korzystania z takiego właśnie materiału; on też nadaje specjalne znaczenie i doniosłość socjologicznym badaniom.

Przełożył Józef Chałasiński